

У. В. Вовкович

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
здобувач кафедри теорії та філософії права

ЗАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ У СТАРОДАВНІЙ РУСІ

© Вовкович У. В., 2015

Викладено маловивчені сторінки історії зародження філософсько-правових ідей та їхнього розвитку в Україні в контексті зв'язку із загальносвітовою філософською культурою і метропольною, розділеною між різними державами, але єдиною у виборі цінностей. Увагу зосереджено на постатях, які своєю громадянською позицією впливали на формування національної інтелектуальної думки, духовної культури, пізніше – екстрапольованих на всі терени розділеної України.

Ключові слова: філософсько-правові ідеї, ключові апостати, загальнолюдські цінності, духовна культура, правова культура.

У. В. Вовкович

ЗАРОЖДЕНИЕ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ В СТАРОДАВНЕЙ РУСИ

Изложены малоизученные страницы истории зарождения философско-правовых идей и их развития в Украине в связи с общемировой философской культурой и метрополией, разделенной между различными государствами, но единой в выборе ценностей. Внимание сосредоточено на личностях, которые своей гражданской позицией влияли на формирование национальной интеллектуальной мысли, духовной культуры, позже – экстраполированы на все территории разделенной Украины.

Ключевые слова: философско-правовые идеи, ключевой апостат, общечеловеческие ценности, духовная культура, правовая культура.

U. V. Vovkovych

ORIGIN PHILOSOPHICAL AND LEGAL VIEWS IN ANCIENT

The article presents lesser known pages of history of the birth of philosophical and legal ideas and their development in Ukraine in connection with the worldwide context of philosophical and metropolitan culture, divided between different states, but only in the choice of values. Focus on the figures, whose citizenship affect the formation of a national intellectual thought, spiritual culture, later – extrapolated to all territories divided Ukraine.

Key words: philosophical and legal ideas, key apostates human values, spiritual culture, legal culture.

Постановка проблеми. Велична і страдницька історія України, яка приховує в собі ще до кінця не вивчені прогалини, має неперевершені сторінки матеріальної і духовної спадщини, що живитимуть інтелект сучасних мислителів ще не одне десятиліття. Високі взірці їхнього співзвучного із нашим сьогоденням доробку були десь зневажені й розгублені по історичних

теренах лише тому, що українська земля зі своїм багатим економічним й інтелектуальним спадком накликала різних мастей загарбників і зрадників. Вони перші намагалися долучитися до процесів зневажання й забуття, знівелювання й переінакшування історичної пам'яті українського народу.

Гідне подиву мистецтво “історієкрадіння” вкоренилося надовго – аж дотепер. Знову неправдива концепція “руського мира” повторює фальшиву мантру про відсутність національної культури, права, освіти, своїх законів і судів в українській історії. Цим антинауковим намірам нам є що протиставити, оскільки історію права, знань правової культури змістовно доповнюють філософсько-правові ідеї очільників, громадських діячів, правників, які творили контекст галицької культури, які самі того не відаючи, поклали величезні зусилля на вітвар зародження і розвитку національної правознавчої науки й, зокрема, правової культури свого народу.

Аналіз останніх досліджень. Природно те, що у всі часи інтерес до історії України був неабияким. Його не стримували жодні заборони, свавілля влади чи ув'язнення. Імена дослідників-авторів фундаментальних праць, які давно долучилися до цього процесу, відомі, як і їхні доктринальні для сучасності напрацювання. Це переважно історики, зокрема історики філософії. Історики права (А. Канарський, М. Тарасенко, М. Дученко, В. Іванов, О. Яценко, Н. Депенчук, В. Куценко, М. Парнюк, В. Павлов, О. Лисенко, В. Дмитриченко, В. Танчер, М. Логвин, Д. Острянин, Ю. Шемшученко, П. Дишлевий, І. Надольний, М. Тарасенко, А. Лой, М. Кульчицький, О. Ісаєвич, М. Сокурено, М. Русин, А. Конверський, М. Шлепаков, Д. Острянин, А. Петрушенко, І. Карнаухов, А. Бичко, Т. Ящук) та багато інших.

Однією із узагальнюючих праць, яка актуалізує здобутки переважно філософської науки, є дослідження І. Огородника та В. Огородника, в якому автори об'єктивно, по-науковому зріло намагаються викласти історію філософської думки в Україні. Праця побачила світ 1999 року у видавництві “Вища школа” в Києві. Основною цінністю доробку є те, що в ньому “основну увагу приділено тим мислителям, які обстоювали загальнолюдські цінності в контексті розвитку національної духовної культури, а також тим, імена яких були невинновдано забутими” [1, с. 2].

Звичайно, історія вітчизняної філософської думки не може охопити усього багатющого матеріалу, який репрезентує багату духовну спадщину всіх поколінь. Відтак філософсько-правова проблематика з її галузевою заглибленістю в історію, з одного боку, проростає на загально-філософському ґрунті, нагромадженому нашими попередниками, а з іншого, – твориться (як і започатковувалася) на правознавчих теренах науки. У Галичині це насамперед завдяки тісним зв'язкам із європейськими школами права, до викладання в котрих запрошували знаних правників Костя Левицького, Олександра Кістяківського, Остапа Терлецького та інших.

Проте досі відсутня фундаментальна праця, яка б охоплювала своїм аналізом усі процеси зародження і розвитку національної філософсько-правової думки на західноукраїнських землях. Системною працею на цих теренах не можна назвати окремі незначні за обсягом праці, зокрема, статті про С. Дністрянського чи М. Кістяківського, про громадську діяльність К. Левицького та ін. Наукова праця, яка б узагальнювала величезний історичний шлях, пройдений у царині філософсько-правових ідей від початку їхнього виникнення і дотепер. Вважаємо, що відірваність галицьких земель від метропольних, українських, не дає підстав розмежовувати їх у розвитку.

Виклад основного матеріалу. Всі етапи зародження і розвитку філософсько-правової науки умовно можна поділити на такі:

I етап – це зародження філософсько-правових ідей у світоглядній думці давньої Русі – в культурі східних слов'ян язичницької доби;

II етап – це виникнення державності та християнізація Русі, що разом зі зміною світоглядних і культурно-ціннісних умов, спричинило появу новітніх підходів до звичаєвого права та його осмислення;

III етап – це період, до якого долучена філософсько-правова думка, що визріла на джерельній основі філософії Стародавньої Русі;

IV етап – це етап формування філософсько-правових ідей на ґрунті суспільно-політичної та філософської думки київських книжників.

До джерельної основи відносимо багатий матеріал, який однозначно був відомий і вивчений тими світочами культури, яких захоплювали ідеї, засвоєні зі світової культури давньоруською культурою. Творцями концепцій розвитку всього людства із глибоким філософським змістом є митрополит Іларіон із його безсмертними творами “Ізборник 1076 р.” і “Слово про закон і благодать” (1037 і 1043 рр.). Саме з цього моменту і цією непересічною публіцистикою започатковується, на наш погляд, давньоруська філософська, філософсько-правова думка. Як стверджують І. Огородник та В. Огородник, значення “Слова”, “набуло значення праобразу, на який спиралася традиція вітчизняної культури до XVIII ст.” [1, с. 35]. Це перше “Слово”, яке вішувало “закон”, а від нього – “благодать”. Історія руського народу подана “в контексті всесвітньо-історичного розвитку людства”. В загальносвітовому процесі розвитку історії всього людства автор вбачав органічні процеси історичного поступу руського народу. Однак дослідники [1] дискутують про питання “закону” у трактуванні митрополита Іларіона. Твердження про протиставлення “закону” пов’язується із тим, що “закон” – “нижчий стан”. “Зависті” і “закону” протиставляється “щедрість” і “благодать”. Однак видається, що контекст історичний нашим сучасникам постав як неадекватний для аналізу. Це пов’язано перш за все з метафоричністю історичного тексту, по-друге, із символікою образів старозавітної історії, по-третє, із поганим знанням тогочасної “народної самосвідомості”. Закон хоч і вважався християнським, він мав бути гарантією єдності можновладців, сили держави, її територіальної єдності. Вже тоді зрозумілими були виплекані народом певні правила, які дорівнювалися до закону (звичаєвого).

Другий представник згаданої періодизації (конкретні дати біографії відсутні, крім року смерті – 1069) – це Лука Жидята, єпископ (XI ст.), автор “Повчання архієпископа Луки до братії”, в якому автор маніфестує соціально-етичними засадами в житті тогочасного суспільства. У творі звучать ідеї примирення, милості, що лягли в основу величних філософських надбань В. Мономаха в його безсмертному творі – “Ізборнику 1076 р.”. злагода і мир людей – це той постулат неосудження брат брата, який був вписаний в правові закони, взяті із філософського підґрунтя Луки Жидята. Тобто цей єпископ на основі реалістичних тогочасних вражень від етики співіснування в людському суспільстві виголосив філософсько-правову концепцію гуманізму, яка має сучасне значення для осмислення суспільних відносин, подолання в них зла, протистояння, осуду. Відтак у полі зору активної особистої – проблемні питання правової культури, які поставали в суспільстві ще з XI ст.

Таке ж світоглядне значення напрацювань мислителя періоду давньоруського суспільства належить ще одному духівникові, “печерському подвижникові Феодосію Печерському (1036 року народження). Він автор одинадцяти творів, які за своїм концептуальним спрямуванням належать до творів морально-етичного змісту. В них ігуменові вдалося закласти основу світського світорозуміння і християнського бачення моральних засад життя. Він заперечував почуття користолюбства, натомість утверджував світосприйняття любові божої, миру, покаяння. Так було пропаговано і гносеологічні позиції Ф. Печерського: матеріальні якості речей реальних; відчуття, за допомогою яких відбувається трансляція “невидимого” із трансцендентного світу, трансцендентної істини за християнськими уявленнями. Це і його геніальні постулати про людинолюбство, почитання “свободи волі”, доброчесності. Не оминув Ф. Печерський і гострих питань релігійного світобачення. Будучи ортодоксом, він протиставляв різні гілки віросповідань, культивуючи тільки православ’я.

В коло зацікавлення Феодосія потрапили питання соціального устрою, основу яких становило переконання в “богообраності” влади. Вона покликана захищати “правовіру”, а творити нагляд над її (владними) діями повинно чернецтво. Такий соціальний устрій із контролем мав стосуватися всіх відносин, а не лише чернечих. Незважаючи на свою ортодоксальність, автор закладав філософсько-правові устої “метаспільності християн”, “метаспільності людства”, милосердя один до одного, не дивлячись, до якої віри мирянин належить.

Ідеї Феодосія в його працях “Слово про терпіння і любов”, “Повчання про користь душевну”, два послання до князя Ізяслава Ярославовича та ін. заклали основи філософування наступників, які не завжди закликали до втілення миролюбності і правовіри, а розвивали підходи про богообраність, чим пропагували конфесійні протистояння і нетерпимість вірян один до одного.

До видатних постатей мислителів філософського спрямування в період зародження філософсько-правових ідей Давньої Русі зараховуємо ще одного ченця, давньоруського літописця Нестора (приблизно 1056 р. н. – 1113 р. смерті). Його авторству належать праці “Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського”, “Читання про житіє і погублення ... Бориса і Гліба”, “Повість временних літ” та ін.

Завдяки освіченості та аналітичному складу розуму на фоні сформованого світогляду і володіння словом, у сферу зацікавлень Нестора потрапляє історичне буття із його необхідними атрибутами – єдності державних земель, боротьби добра зі злом, сповідуванням усіх інших моральних істин на основі Божого владарювання і “влади церковної”.

Філософсько-правову спадщину української історії формував ще один знаний церковний і політичний діяч періоду Київської Русі Никифор. Відома дата його смерті у Києві – це 1121 рік. Він, як ніхто із названих мислителів, найґрунтовніше підійшов до філософських питань про людські пізнавальні здібності, про сутність людської душі, через яку пізнається психологічне ество людини та діалектика її свідомості. У ній Никифор убачав протиборство субстанцій, духовної і тілесної субстанцій. Цими категоріями автор вибудовує свої міркування про те, як пізнати людську душу, яка має три сили – словесну, люту і бажану. До першої сили він відносить розум, вище начало, логос. А до другої – емоційну сукупність людини, її пристрасті і почуття. Третя ж сила – воля, дія, прагнення служити ідеї. ... Бажане пов’язує раціональне (словесне) з ірраціональним (лютим), емоції підпорядковує розуму. З дією цих сил пов’язується боротьба розумного і пристрасного начал. Аналізуючи їх як боротьбу доброго і злого начала, Никифор роз’яснює, що вони нероздільно пов’язані в людині” [1, с. 57].

Ці ідеї Никифор виклав у своїй найбільш змістовній праці із п’яти творів – серед яких “Постання Никифора Митрополита київського великому князю Володимирі, сину Всеволожіє, сину Ярослава”. Приклад повчань, адресованих українцям, із закликом поєднати добро, розум і мудрість з метою вибудовування у суспільному бутті “правильного життя” на підставі його норм, містить багату як на той час інтелектуальну спадщину. Никифор у своїх філософських міркуваннях виходить за межі аскетизму, вибудовуючи погляди на універсаліях бачення суспільного буття, але не покидаючи з поля зору етичних норм, справедливості у керуванні державними справами. Що важливо, це те, як Никифор бачить гармонійну будову буття за допомогою “вищого начала” в особі Слова, словесного ества людини, яке “убо старее есть и вище всех”.

Висновки. Перелік імен тих, хто започатковував філософську думку Давньої Русі, Іларіона, Луки Жидяти, Феодосія Печерського, Нестора та Никифора, – не вичерпується. Однак їхня непересічна роль у започаткуванні світоглядних основ духовної культури східних слов’ян та джерел формування філософсько-правової думки Стародавньої Русі неocenенна. Мислительна діяльність київських книжників створила ґрунт для розвитку започаткованих ними ідей філософії права, оскільки саме вони апелювали до ідей справедливої побудови суспільства на вільних умов досягнення благородної мети – подолання зла, утвердження добра й розуму, реалізації знань та вдосконалення мислення й досконалого володіння Словом.

1. Огородник І. В. *Історія філософської думки в Україні: курс лекцій: навч. посіб.* / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К.: Вища школа; Знання; КОО, 1999. – 543 с. 2. Єфремов С. *Історія українського письменства (від початків до М. Костомарова)* / С. Єфремов. – Мюнхен, 1989. – Т. 1. – 547 с. 3. *Філософія як історія філософії: підручник* / за заг. ред. В. І. Ярошовця. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с. 4. *Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України* / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 344 с. 5. Вазей Кристофер. *Бытие человека: пер. с нем.* / Вазей Кристофер. – Пермь: АНО “Изд-во Мир Граля”, 2010. – 96 с. 6. Галета О. *Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття* / О. Галета. – К.: Смолоскип, 2015. – 640 с.